

Az európai integráció modelljei – igen, nem vagy hogyan?

(Bevezetés) Miként azt az Emberi Jogok Európai Bírósága is számos határozatában kifejtette, a véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalom egyik alapvető értéke, amelynek a célja a közügyek szabad megvitatása. Nyilvánvaló, hogy vitának csak akkor van értelme, ha a vitában részt vevők elfogadják azt a lehetőséget, hogy több egymástól eltérő, védhető álláspont létezhessen, ezért van értelme az érveket és ellenérveket felsorakoztatni és ütköztetni. Egy olyan felfogás, amely egy és csak egy védhető álláspont létének lehetőségét ismeri el, sokkal jobban illik egy teokratikus monarchiához, mint a demokráciához.

Ennek ellenére számos esetben előfordul, hogy a közéleti vitákat az egyik fél azzal próbálja elfojtani, hogy kijelenti: csak az ő általa képviselt álláspont létezik, és minden más álláspont illegitim, mert az irányadó és megkérdőjelezhetetlen paradigmával összeegyeztethetetlen. Ez igaz az olyan alapvető kérdésekre is, mint az alkotmányos rendszer kialakítása,¹ vagy az európai integráció cél- és eszközrendszere. Jelen tanulmányunkban ez utóbbi kérdéskörét járjuk körbe, hiszen korunk kihívásai, gondoljunk akár a tömeges bevándorlásra, akár Törökország és a Nyugat-Balkán iszlám többségű államainak csatlakozási törekvéseire, akár Nagy-Britanniának az Európai Unióból való kilépésére mind-mind felvetik azt a kérdést, hogy mi az európai integrációs folyamat célja, mi adja annak valódi alapját, és ehhez képest milyen eszközökkel lehet e folyamatot fenntartani.

Látnunk kell, hogy az Európai Unió belüli viták, akár a tagállamok szuverenitása, akár Európa kulturális identitása, akár az unió jog kívánatos fejlődési irányai körül folynak, nem írhatók le egyszerűen a Jó és Rossz csatájaként, ahol egy művelt, az eszmék, az emberi jogok és integráció iránt elkötelezett, és egy barbár, haszonleső, letűnt eszmék iránt rajongó, az integráció ellen dolgozó fél harcol Európa lelkéért. A vita ilyen-tén felfogása a XIX. századi gyarmatosítás ideológiájának maradványa: Nyugat-Európa gyarmattartó hatalmainak etnocentrista és kultúrsoviniszta felfogása, amely mélyen megveti és lenézi a Föld többi, „barbár” térségét, így Közép- és Kelet-Európát is, amelyet legfeljebb tanítványnak fogad el, de sohasem egyenrangú vitapartnernek.

A nézőpontok különbsége tagadhatatlan, és egyáltalán nem új keletű. Nem arról van szó, hogy a szovjet érdekszférába került államok még mindig a nemzetiszocialista és kommunista barbárság jegyeit hordoznák gondolkodásukban, bár kétségtelen, hogy az egyik fő törésvonal Nyugat-Európa és Közép-Európa között húzódik. Nem is pusztán a XV–XVIII. századi eltérő fejlődés áll a háttérben, amelynek során Nyugat-Európában a rendi monarchiák abszolutista, gyarmatosító nagyhatalmakká alakultak, ahol erős volt az antiklerikalizmus és a szekuláris gondolat, míg Közép-Európában a keleti hódítókkal (tatár, török, orosz) folytatott küzdelmek között a helyi közhatalom megerősödése mellett fennmarad a rendiség, és a keresztény hit nemzeti identitásképző szerepe fennmaradt².

Az igazság ezzel szemben az, hogy a különböző megközelítések ennél is korábbra, a nyugati kultúrkör kialakulásának és megszilárdulásának időszakára vezethetők vissza, tehát a VIII–XI. századra, amikor a nyugati (keresztény) kultúrkör határai kialakultak, és amikor Európa először különböztette meg magát a környező világtól. Alapvetően két

modellről beszélhetünk, amelyek ugyanazt a célt: a nyugati keresztény népek egységét két különböző módszerrel kívánták megteremteni. Az egyik, a birodalmi modell, amely a Római Birodalom hagyományaira épült, Nagy Károly frank király és római császár (768–814) nevéhez köthető, a másik, a kultúrmodell az Egyház hagyományaira épült, és III. Ottó német király és római császárhoz (983–1002) köthető.

(A középkori integráció két modellje: Nagy Károly és az Ottók Európája) Ha meg akarjuk érteni a két integrációs felfogás különbségét, előfeltevéseit és lényegét, helyes, ha visszatérünk abba a korba, amikor első ízben próbálták ezeket megvalósítani, tehát nagy Károly, illetve III. Ottó korába.

Nagy Károly birodalma

A VII. századi széttagoltságot és belharcokat³ követően újból megerősödő frank királyságnak a vizigót királyság arabok általi megdöntését⁴ és a longobárd királyság meghódítását⁵ követően sikerült a nyugati katolikus területeket – időlegesen – uralma alatt egyesíteni.⁶ A birodalom – különösen kezdetben – nem jelentett sem egységes igazgatási szervezetet, sem egységes jogrendszert. A VI–VIII. században a meghódított területek még nem olvadtak egységes egészé: Aquitániában és Burgundiában önálló udvari szervezet állt fenn, Allemannia és Bajorország ekkor még inkább csak csatlós államnak tekinthető.⁷ A többé-kevésbé egységes igazgatási szervezet a VIII–IX. század fordulóján alakult ki, amikor a birodalom nagyobb részét grófságokra és örgrófságokra osztották fel.⁸ A jogrendszerek különbözősége azonban az V–IX. században mindvégig fennmaradt: délen a római jog, északon és keleten azonban a germán népjogok érvényesültek.⁹ Az itáliai longobárd és arab fenyegetés árnyékában élő római pápa és az általa irányított nyugati egyházi hierarchia is egyre nagyobb mértékben működött együtt a frank államszervezettel, amely a VIII. század folyamán jelentős sikereket ért el a keleti germán törzsek szállásterületén a kereszténység terjesztése és az egyházszervezet kiépítése terén.¹⁰

A Frank Birodalom a IX. század folyamán az ország leszűzhető közti felosztásának szokása, a császári címért és a részkirályságok területéért folyó harcokban fokozatosan kisebb egységekre bomlott.¹¹ A birodalmi egység helyreállítását és a birodalom újjászervezését akadályozta, hogy – a polgárháborús viszonyokat kihasználva – délen az arabok,¹² északon az északi germán népek portyázó csapatai lendültek támadásba.¹³ Mindez megzavarta a tengeri távolsági kereskedelmet: a fríz és szász kereskedelmi hálózatot a normannok ellehetetlenítették, a földközi-tengeri kereskedelem is jelentősen visszaesett.¹⁴ A keleti területeken a határt sikerült az Oderáig kitolni, a helyi szláv hadurak azonban igyekeztek kihasználni a helyzetet a függetlenedésre;¹⁵ a IX. század végétől a magyar honfoglalás tartós területvesztést eredményezett.

A frank birodalomépítés lényege tehát egy egységes elveken felépülő, egyetlen központból irányított állam- és egyházszervezet felépítése volt, meghagyva bizonyos körben az alávett közösségek jogi autonómiáját. Nagy Károly modellje a Római Birodalom volt, „csodafegyvere” pedig a grófságok szervezetének kiépítése. Ahogyan a Római Birodalomban is a Rómától függő provinciákban – a római jog elsődlegessége és szupremáciája mellett – tovább élhettek a helyi jogok, úgy a frank államszervezet is meghagyta a helyi jogokat. Mindkét rendszert egyértelműen a központi hatalom (katonai) ereje tartotta egyben, a központ azonban a hétköznapi életben az egységes államszervezetbe betagozott helyi igazgatás igénybevételével érvényesítette akaratát.

Egy ilyen rendszer fennmaradása mindig is a központi és a helyi hatalom egyensúlyától függ: ameddig a központi hatalom nyújtani tudja mindazokat az előnyöket, amelyet

egy egységes birodalomhoz tartozás nyújtani tud, de nem zavarja meg túlságosan a helyi viszonyokat, és elég erősnek mutatkozik ahhoz, hogy az egységet fenntartsa, addig a rendszer jól működik. Ha az egységes birodalomhoz tartozás előnyei csökkennek, míg az ebből fakadó terhek nőnek, illetve ha a központnak az egység fenntartására való képessége megkérdőjeleződik, óhatatlanul megindulnak a dezintegrációs folyamatok. E birodalmi modell nehézsége éppen ezért a koordináció nehézségéből adódik: az egységes irányítási modell egységes megoldásokat igényel, hogy a birodalmi egység előnyei érvényesüljenek, ugyanakkor ezek az egységes megoldások egy sokszínű térségen belül óhatatlanul jelentős mértékben átalakítják és megzavarják a helyi viszonyokat.

A birodalmi modell bukásához tehát a gyakorlatban éppen e modell látványos sikerei vezetnek el: a birodalom túl gyorsan és túl nagyra nő, túlzottan sokfélévé válik, a központnak túlságosan sokféle problémát kell egyszerre megoldania, és ha ezekben kudarcot vall, az nyomban felszínre hozza a birodalmon belüli törésvonalakat. A birodalmat ugyanis nem valamiféle mélyebb, szerves fejlődés eredményeként kialakult kapcsolatrendszeren alapuló összetartozás tudata, hanem a központ terjeszkedési igénye és a központ által biztosított konkrét előnyök tartják egyben. A felfutási időszakban könnyű fenntartani a birodalmi erőegyensúlyt, hiszen az újabb és újabb erőforrások bevonása révén a birodalmi előnyök könnyedén biztosíthatók (kicsit olyan ez, mint egy pilótajáték), de ha a terjeszkedés és fejlődés elakad, akkor a birodalmi központ nagy dilemma elé kerül, amelyet a birodalmi logika szerint csak kétféleképpen lehet feloldani.

Az első lehetőség, hogy erőt mutat fel, amelyhez a forrásokat a helyi közösségektől kell elvonni, ami növekvő ellenállást kelt, és ezért a központ további erősítését teszi szükségessé, ami egy pozitív visszacsatolás révén a rendszert egyre inkább elnyomó jellegűvé teszi. Ez azonban előbb-utóbb olyan feszültségekhez vezet, amiket már a központ – az anyagi és emberi erőforrások végeessége és a csökkenő hozadék törvénye miatt – nem tud kezelni, és végül az elnyomáson alapuló rendszer (belső lázadások vagy külső támadások hatására) összeomlik (ez történt a Római Birodalom esetén, a dominátus korában).

A másik lehetőség, hogy a központ az általa nehezen kezelhető problémák megoldását delegálja a helyi hatalmasságokra, és a birodalmi előnyt nem maga a problémák egységes megoldás, hanem az ezekhez nyújtott központi támogatás testesíti meg. Ez azonban szintén felborítja az egyensúlyt, mert a helyi hatalmasságok általában a helyi viszonyokra szabott megoldásokat részesítenek előnyben, így a birodalmi egység névlegessé válik, esetleg meg is szűnik, és a központ, amely a forrásait részben vagy egészben a helyi hatalmasságoknak juttatta, az e támogatásokból és a helyi forrásokból megerősödött helyi hatalmasságokkal szemben az egységet nem tudja helyreállítani (ez történt a Frank Birodalom esetén).

Az Ottók Európája

A X. század végére a nyugati keresztény államiság északon és keleten átlépte az egykori Frank Birodalom határait, és ez véglegesen megszüntette a pápa egyházkormányzati hatalmát és a nyugati császár főségét elismerő népek azonosíthatóságát. A X. század végén megalakuló közép-európai keresztény államok közül egyedül a cseh hercegség állt tényleges hűbéri függésben a Német-római Császárságtól,¹⁶ míg a lengyel és a magyar királyság egyházi és világi szempontból is önálló maradt.¹⁷ A skandináv államok egyházkormányzati szempontból a X–XI. században a német egyház alá tartoztak,¹⁸ de semmilyen hűbéri kapcsolatban nem álltak a Német-római Császársággal. E népek megtérítése párhuzamosan folyt az országegyesítéssel: az adott területen a – végső soron

frank mintát követő, de a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó – egyházi és világi közigazgatást is kiépítették.¹⁹ A frank igazgatási minták átvétele azonban nem jelentette a frank területek társadalmi és politikai rendszerének maradéktalan átvételét: svéd és norvég területen a szabad parasztság szerepe jelentős maradt,²⁰ a közép-európai államokban a tisztség (*honor*) és az azzal járó adománybirtok örökletessé válása nem következett be, és sokáig még jelentős maradt az ún. szállásbirtokon élő réteg.

III. Ottó császár felfogásának újdonsága abból adódott, hogy nem kívánta a frissen megtérített népek államait betagozni az általa uralt birodalomba. Megelégedett azzal, hogy azok a császársággal kulturális és alkotmányjogi szempontból kompatibilis keresztény királyságokká alakuljanak. Jól jellemzi ezt Ademar Cabannensis tudósítása 1028-ból: „*Őt [Gézát] István első vértanú születésnapján maga Ottó császár emelte ki a keresztviből, s megengedte neki, hogy országát a legszabadabban birtokolja; megadta neki az engedélyt, hogy mindenütt vitesse a Szent Lándzsát, miként az magának a császárnak a szokása.*”

Tudnunk kell, hogy III. Ottónak is az volt a célja, hogy a Római Birodalmat helyreállítsa. Ő azonban a Szent Római Birodalom koncepcióját tette magáévá, vagyis ahol a keresztény Egyház keretei között valósul meg az egység. Az Egyház egységét pedig – különösen a IX–X. század fordulóján, még a gregoriánus reform előtt, amely először tette különösen hangsúlyossá tette a pápa egyházkormányzati hatalmát – alapvetően a tanbeli egység biztosította, nem az, hogy egyetlen központból irányították. Ez egy alapvetően más megközelítést igényel: az egység nem annyira látványos, a közös cselekvéshez általában nem elegendő a központ autoritása, mert szükség van a részegységek együttműködésére, így általában csak különleges esetekben kerül erre sor, akkor, amikor egy probléma a részegységek szintjén nem oldható meg.

Ez ugyanakkor egy lassan bontakozó, ám annál szilárdabb egységet hoz létre. Az egyes részegységek közti kapcsolatok szervesen fejlődnek, előbb kisebb hálózatok jönnek létre a szomszédos egységek részvételével; a közös identitást a részegységek identitásának közös elemei alapozzák meg, és a nagy közös vállalkozások, a közösen sikerrel megoldott problémák erősítik meg. A közös identitás általában lappang, válságos időszakban azonban felszínre tör, hiszen a közös problémamegoldás szükségessége a közös identitásból fakad. Az egyházi közösségek közös identitása a gyakorlatban nyilván a közös tantételekből, a közös vallási gyakorlatokból látható, de különösen a kora középkorban, amikor még nyugaton is több rítus volt, a helyi közösségek különbsége látványosabb volt; amint azonban egy más vallás vagy egy eretnység tűnt fel a láthatáron, a katolikus identitás élesedett, és az Egyház egysége láthatóvá vált – éppen az eretnekekkel, muszlimokkal, pogányokkal szemben.

Ezt követően a középkori keresztény Európa összetartó eleme egyértelműen a katholicizmus volt: ez különböztette meg őket 1054 után az ortodox Kelettől, és az iszlám Mediterráneumtól. A középkori királyságokat összekötötte a kereszténység. A kereszténység inkultúrációja közös elemekkel, egységes jelképrendszerrel és világszemlélettel telítette az európai népek kultúráját, az Egyház által használt latin nyelv és írás megkönnyítette a kereskedők és utazók helyzetét, a római jog recepciója a jogi gondolkodás egységesülését hozta el. A keresztény Európa nagy közös vállalkozásai a keresztes hadjáratok voltak, azok a háborúk, amelyeket a fenyegetett hit védelmében vívtak, változó sikerrel, de a keresztény világ egységét demonstrálva (talán az utolsó ilyen közös vállalkozás éppen Buda felszabadítása volt 1686-ban). Ugyanakkor ez az egységesülés nem jelentett uniformizálódást. Az egyes európai népek karaktere a közös keresztény identitás mellett megerősödött. A keresztény hit átvétele jelentette annak a feltételét,

hogy egy népet befogadjanak az európai népek családjába; ezen túlmenően mindenki úgy élt, ahogy akart, hacsak ki nem lehetett mutatni, hogy az összegegyeztetetlen a kereszténységgel.

Az egység fenntartásának itt is az egybetartó és széthúzó elemek egyensúlya a feltetele, itt azonban ez az egyensúly spontán módon alakul ki: addig és olyan mértékig valósul meg az egység, amilyen mértékig az a helyi igényeknek megfelel. Mivel az egység a helyi egységeket elsősorban nem egy központhoz kapcsolja, hanem egymáshoz, a hétköznapi egység hálózatokban érhető tetten. A Rajna-vidéki, az északi-tengeri vagy a mediterrán kereskedelmi hálózatba tartozó városokat sokszor szorosabb kapcsolat fűzte egymáshoz, mint saját országuk más térségeihez, ugyanakkor a XIII. századra egy összeurópai kereskedelmi hálózat és termelési munkamegosztás is kialakult, amely olyan távoli térségeket is összekapcsolt, mint Anglia és Magyarország, vagy a skandináv országok és az itáliai városállamok. E mellett diákok és kézműves-tanoncok járták Európa egyetemeit és céheit, hogy tanuljanak; a külföldről hozott tudás pedig újabb közös elemekkel termékenyítette meg a nemzeti kultúrákat. És akkor még nem beszéltünk az európai uralkodóházak és nemesség bonyolult házassági kapcsolatrendszeréről!

(Az EU-integráció két modellje: Európai Egyesült Államok és a nemzetek Európája)
A XVI. századtól az abszolutista monarchiák megjelenése és a reformáció következtében a Szent Római Birodalom helyreállításának gondolata háttérbe szorult: előbbi a nemzetállamok építésének projektjére összpontosított, utóbbi pedig az integráció alapját, a közös hitvallást rengette meg. A kereszténység integratív szerepét más eszmeiség nem tudta betölteni, a felvilágosult szabadkőműves eszmeiség titkos társasági létéből fakadó elitista gondolkodása, illetve az internacionalizmus hirdető marxizmus osztályharcos szemlélete ugyanis nem volt alkalmas a társadalom minden rétegének integrálására. A következő két évszázadban elvált Közép-Európa és Nyugat-Európa fejlődése, előbbi átlépett a gyarmatosítás és racionalista államépítés korába, míg utóbbi a keleti hódítókkal való harcok közepette sok tekintetben őrizte a régi Európa értékeit, mint a rendiséget, az autonómiák különböző formáit és a hit kiemelt szerepét.

A Római Birodalom helyreállításának eszméje tehát hosszú időre lekerült a napirendről, és csak olyan próbálkozásokban bukkant fel újra, mint Napóleon francia császársága vagy a hitleri Harmadik Birodalom. Az európai integráció újra felbukkanó gondolatát a XVIII–XIX. században már nem a birodalmi restauráció álma, hanem az európai népek békevágya motiválta. Két figyelemreméltó gyakorlati megvalósítása is megjelent ennek a gondolatnak, a Szent Szövetség, amely a napóleoni háborúk után teremtett az európai monarchiák együttműködésén alapuló egyensúlyi helyzetet és békét csaknem fél évszázadra, a másik az Osztrák–Magyar Monarchia volt, amely közjogi alapon szervezte újjá a Habsburg Birodalmat, karakteres közjogi különállás, és a magyar alkotmányos identitás megőrzése mellett létrehozva egy gazdasági munkamegosztáson és egyes közös ügyeken (külügy, hadügy, pénzügy) alapuló közép-európai integrációt.

Nem csoda, hogy a II. világháborút követően is felmerült az európai béke érdekében az államok közötti együttműködésen alapuló integráció, amelynek kettős célja volt: egyrészt Európa újjáépítése a világháború után, kialakítva egy természetes gazdasági munkamegosztást a Közösségen belül, másrészt a szovjet terjeszkedés feltartóztatásával a hagyományos európai értékek védelmét. Ez utóbbi magyarázza,

hogy az európai integráció atyái miért az európai kereszténydemokraták közül kerültek ki, hiszen – az ökumenikusa mozgalom XX. század eleji megjelenését követően, az újpogány nemzetiszocialista és az ateista kommunista rendszerekkel szemben – a kereszténység integratív ereje ismét megnőtt Európában.

A kereszténydemokrata politikusok hagyatéka, hogy – a birodalmi egyesítés gondolatát elvetve – tartózkodtak a politikai unió építésétől, és az integráció súlypontját a gazdasági és kulturális együttműködésre helyezték, és a politikai unió elemeinek megjelenésekor, a maastrichti szerződésben is a közös kül- és biztonságpolitikát, valamint a bel- és igazságügyi együttműködést kormányközi együttműködésként hozták létre, és e szerződés 1. cikke az Európai Unió létrehozásával egyidejűleg kimondta a szubszidiaritás elvét. Bár a nizzai szerződés, az elvetélt Európai Alkotmány szerződés, majd a lisszaboni szerződés jelentős lépést tett a politikai integráció útján, mégis meg kell jegyeznünk, hogy a lisszaboni szerződéssel módosított EUSZ 4. cikkének (2) bekezdése is leszögezi, hogy „az Unió tiszteletben tartja a tagállamok ... nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is”.

Amint mondtuk, a kulturális alapú integráció előfeltétele a közös identitás. Felmerül azonban a kérdés, hogy a XXI. század Európájában fellelhető-e még ilyen közös identitás. Vannak, akik úgy vélik, hogy Európa nem is létezik, hiszen nincsenek természetes földrajzi határai, nincsen egységes kulturális és történelmi öröksége sem. Európa politikai értelemben vett meghatározása ugyancsak nem mondható egységesnek.²¹ Mindazonáltal az európai identitás kérdését az Európai Unió már 1973-ban, a Koppenhágai deklarációban érintette, és annak egyes lényeges elemeit rögzítette is.²² Ez a deklaráció három pillért határoz meg, első a közös örökség és közös érdekek, melybe az európaiság értelmezésekor megfogalmazott kereszténység és polgári hagyományok tartoznak, ezt követően második az integráció melletti elkötelezettség;²³ a harmadik pillér a felelősségvállalás a harmadik világ országait érintő közös cselekvésekért.²⁴

A nemzetállami koncepciót követő szempontból közelíti meg az identitás kérdését Hüsammattin Inaç Törökország identitási problémái az Európai Unió integrációs folyamataiban című könyvében.²⁵ A XXI. század első negyedében a társadalmaknak a globalizációval, a szekularizációval kellett szembenézni. Az országok közötti határok lassacskán megszűnni látszanak a neoliberais gazdaságpolitika terjedésével. Amikor e folyamatokat – a kultúra, identitás és nemzeti identitás kérdésében folyó vitákat, amelyek befolyásolják a társadalomtudományok jövőjét – nézzük a nemzetek szempontjából, felmerül a kérdés, hogy mindezekkel tudunk-e lépést tartani?

A nemzetállamok lassanként elvesztik homogén struktúrára emlékeztető nemzeti identitásukat;²⁶ napjainkban a neoliberais gazdasági trendekkel szembesülve a nemzetállamok az életben maradásért gazdasági és politikai szövetségeket hoznak létre. A leghatalmasabb politikai együttműködési projekt, erős gazdasági, politikailag szervezett és integrációs motivációval, az EU. Inaç felteszi a kérdést, hogy az EU keretében vajon egy új nemzetek feletti államot akarnak-e létrehozni, vagy ez egy multikulturális nemzet projektjeként értelmezhető?²⁷

Inaç szerint az identitás a másikkal összhangban jön létre, és szüksége van a másikra; az Európai Unió az összes európai kultúrát arra kényszeríti, hogy együtt éljenek, és az összes tagországot egy közös alkotmányos rend keretében próbálja egyben tartani. Inaç szerint ez az a pont, ahol az EU-tagállamokban élőknek meg kellene vizsgálniuk önmaguk hovatartozását. Minden nemzetnek vannak olyan objektív és szubjektív tulajdonságai, amelyek meghatározzák. Inaç említi az ún. társadalmi

identitás jelenségét, mely a mindenki által elfogadott szimbólumokból, nyelvből, vallásból, néprajzból, földrajzból, életstílusból, közös történelmi múltból és értékekből, valamint szokásokból áll.²⁸

Az identitás a hovatartozás érzését adja az embernek, ami pszichológiailag megnyugtató. Az identitás magába foglalja az „adott” és „szerzett” személyiségjegyeket. Inác szerint az adott személyiségjegyek legjobb példái a családhoz, az etnikai közösséghez, a nemzethez, a közösséghez tartozás; a szerzett személyiségjegyeket szabad akaratunkból választjuk. Az adott identitás a múltból forrászik, a szerzett a jövőre tekint. A nemzeti identitásban is jelen van ez a kettősség; a múltból kapott identitást a társadalom múltbéli tapasztalata táplálja, míg a szerzett identitást a politikai szereplők jövőre vonatkozó tervei alakítják. A nemzetépítő folyamatnak mindenképpen egy „ösi hazá”-hoz kell kapcsolódnia, ezért ahhoz, hogy egy etnikai csoportból nemzet legyen, kell egy nemzetközileg elismert haza és egy világosan elhatárolt földterület. Ha ez nincs meg, akkor csupán etnikum marad.²⁹

Dr. M. Murat Erdogan ezzel szemben az európai identitást jóval szélesebbnek tételezve kívánja feloldani a problémát. Kiemeli, hogy a földrajzilag Európában lakó nemzetekből származó sok embernek – különböző nyelve és kultúrája ellenére – sikerült egy „házban” összeegyeztetni. Az európai identitás ezért egy olyan felsőbb identitás, amely egy földrész általános kultúráját határozza meg. Valójában az európai identitás évszázados folyamatok eredménye. A Kelet iszlamizálódása és a Földközi-tenger iszlám beltengerré válása a nyugatiakat saját határaik közé szorította, és védekezésre készítette. Európa a modern korig a vallással írta le magát; Európát a kereszténységgel azonosították, az oszmánokat az iszlámmal. A nemzetállamok megjelenésével azonban a nemzeti identitás lépett a vallás helyébe, és az „egység a sokféleségben” gondolata került előtérbe, így az európaiak „keresztény” helyett „európai”-ként határozták meg magukat. Az európaiak így ideológiailag bizonyos fókig azonosak, mert van egy standard ideológiájuk: az európaiság. Meglátása szerint azonban az EU-n belül a tagállamok szövetsége érdekközpontú.³⁰

Első alkalommal II. Piusz pápa említette Európát úgy, mint az ott élő népek közös hazáját, azokban az időkben, amikor az oszmán veszély miatti aggodalmak hatásának ellensúlyozása érdekében erősíteni akarta a keresztény és európai önazonosságot.³¹ Ratzinger bíboros, a későbbi XVI. Benedek pápa meglátása szerint Európa pusztán másodlagos értelemben földrajzi fogalom, Európa elsősorban egy kulturális és történeti eszme.³² Az Európai Bizottság egykori elnöke, Romano Prodi a következőket mondta a téma kapcsán: „nem [...] kételkedhetünk abban, hogy a kereszténység hatalmas mértékben járult hozzá azon értékek, ideálok és remények létrehozásához, amelyek ma az európai kultúra részeit alkotják. Európa történelmének nincs értelme a kereszténység történelme nélkül, annak erejével és gyengéivel együtt.”³³

Az európaiság meghatározása kapcsán napjainkban sincs egységes nyugati álláspont. Az Európai Unió fejlődése során folyamatos viták zajlanak mind az európaiság fogalma, mind az európai integrációs projekt végcélját illetően. Ezt jól mutatta az elvetélt Európai Alkotmányszerződés ügye, amelynek kapcsán heves viták folytak arról, hogy annak Preambulumában a keresztény gyökerek legalább említés szintjén megjelenjenek-e. Hogyan Király Miklós írja *Európa keresztény gyökerei és az alkotmányos szerződés* című cikkében a Preambulum kapcsán felmerült vitákról, az alkotmányos szerződést megfogalmazó Konvent bizonyos tagjainak ellenállása, különösen Belgium, valamint Franciaország ellenkezése miatt maradt ki Európa keresztény gyökereinek említése a bevezetésből.³⁴ Egyetértünk Király Miklóssal abban, hogy a keresztény hagyományokra való utalás elmaradása egy nyilvánvaló történeti tény elhallgatását jelenti s ez egyben kísérlet Európa múltjának átértékelésére.³⁵

A Katolikus Egyház *Ecclesia in Europa* kezdetű állásfoglalása is kiemeli a kereszténység jelentőségét Európa történetében: „Kétségtelen, hogy Európa bonyolult történelmében a kereszténység központi és meghatározó elem, mely a klasszikus örökség megbízható alapján erősödött meg, s különféle etnikai-kulturális hatások gazdagították a századok folyamán. A keresztény hit formálta a földrész kultúráját, és történelmével elválaszthatatlanul egybenőtt, olyannyira, hogy ez a történelem érthetlenné válna, ha figyelmen kívül hagynák azokat az eseményeket, melyek meghatározták kezdetben az evangelizáció nagy korszakát, majd azokat a hosszú évszázadokat, melyek során a kereszténység Kelet és Nyugat fájdalmas megoszlása ellenére az európaiak vallása lett. A modern és jelen korban is, amikor a keresztények közötti megoszlások s a kultúrának a hittől való elszakadása miatt a vallási egység fokozatosan megszűnt, a hitnek változatlanul igen fontos szerepe van.”³⁶

Az Európai Egyházak Konferenciája Egyház és Társadalom Bizottságának alapdokumentuma Törökország EU-csatlakozásának kapcsán is foglalkozik az európai identitás kérdésével. Ez az alapdokumentum felhívja a figyelmet arra, hogy a kultúra rendkívül fontos tényezője az integrációs folyamatoknak, az európai identitás és kultúra szorosan összefüggő fogalmak, éppen ezért a török csatlakozásnál is nagy figyelmet kell szentelni az identitás és kultúra vizsgálatának. Paul Tillich, a XX. század egyik kiemelkedő protestáns teológusa a kultúrát mint az élet rendeltetését határozta meg.³⁷ A kultúra és vallás viszonya bizonyos erkölcsi magatartásokat is jelentősen befolyásol, éppen ezért a kultúrák közötti párbeszéd során, mely az európai integrációnak is központi része, rendkívüli jelentőségű.

Az európaiság fogalmának tartalmát illetően árulkodó, hogy mit tekintünk az európai integráció indokának, végcéljának és végső határának. Az európai egység gondolat előzményeként fontos megemlíteni, hogy William Penn, angol politikus 1696-ban megjelent művében felvetette azt az elképzelést, hogy az európai béke érdekében szükség lenne egy közös európai parlament létrehozására az elaprózott európai államok helyett. Tervezte az európai béke jelenéről és jövőjéről a vezető nagyhatalmak felelősségét hangsúlyozta az európai egység kialakítása kapcsán. Penn Európát német, francia és angol befolyási övezetre osztotta volna, majd ezek egyesülésének fontosságát hangsúlyozta. Szerinte Európa egysége és a hosszú távú béke szempontjából a bővítés második szakaszaként Oroszország és Törökország integrációjára is sort kell keríteni.

A terv kapcsán felmerült ellenvetésekről Penn a következőket mondta: „Elérkeztem a legutolsó akadályhoz: az uralkodók és az államok elveszítenék szuverenitásukat, s ez számukra elfogadhatatlan lenne. Ez szintén hibás feltételezés, hiszen saját területükön éppoly hatalmasak maradnának, mint ezelőtt. Sem szuverenitásuk mértéke, sem jövedelmük nem csökkenne, sőt, a háborús költségvetés sem viselné meg őket, s elképzelésem szerint ezt az összeget a közjó javára lehetne fordítani. Így tehát az államok szuverenitásán nem esne csorba, azonban egyiknek sem lenne fennhatósága a másik felett. Amennyiben az államok ezt szuverenitásuk korlátozásának fognák fel, ez azért van, mert így a nagy hal nem tudna több kis halat lenyelni, tehát az egyes országok egyrészt védve lennének a támadásoktól, másrészt pedig ők maguk is képtelenek lennének az agresszióra.”³⁸ Ez a koncepció tovább élt a brit európai egyensúlypolitika gyakorlatában, amely az európai nagyhatalmak közötti együttműködésben és egyensúlyban látta az európai béke zálogát.

Az integrációs gondolat másik jelentős előfutára Richard Nicolaus von Coudenhove-Kalergi gróf,³⁹ aki 1923-ban Bécsben jelentette meg Páneurópa című könyvét, melyben végcélként az Európai Egyesült Államok létrehozását fogalmazta meg.⁴⁰ Az identitást

is érintő legfontosabb meglátása, hogy a nemzet és állam fogalmát el kell egymástól választani, a nemzet politikai jelentőségét háttérbe kell szorítani, lényegében „oktatási közösséggé” kell tenni, amely a közös nyelvben fog kifejeződni.⁴¹ Az európai identitást az európai nemzetek közös kulturális gyökerei adják, az ebből adódó kettős (nemzeti és európai) identitás adja az alapját a föderalista, demokratikus alapon felépülő Európai Egyesült Államoknak és tudja egységes közösségé szervezni a szétaprózódott nemzetállami struktúrában vergődő Európát. Súlyos fenyegetésként élte meg az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió nagyhatalmi politikáját, ezért Oroszországot kihagyta volna az integrációból, és az Amerikai Egyesült Államok befolyását is ki kívánta zárni a térségből. Az Európa-központúság jegyében az Egyesült Királyság csatlakozását csak akkor tudta volna elfogadni, ha gyarmati érdeklődése jelentősen csökken.

„Az ESZAK-szerződés 98. cikkének megszövegezésekor Schuman kiemelte: a szerződéshez való csatlakozás feltételeinek nem kirekesztő jellegűnek kell lenniük, hanem éppen a közösség nyitottságát kell tükrözniük. Az »európai állam« kitételt egy másik nemzetközi szervezet, az Európa Tanácsban való tagság feltételének mintájára vették át. Az Európa Tanács ugyanis olyan európai államoknak küld a csatlakozást lehetővé tevő meghívót, amelyek »képesek és hajlandók elfogadni a közös európai örökséget alkotó eszményeket és elveket, jelesen a jog uralmát, az emberi jogok tiszteletét, a plurális demokráciát«. Schuman azt javasolta, hogy az »európaiság« kritériumának való megfelelést ne csupán földrajzi szempontból vizsgálják. Ennek megfelelően kizárólag olyan állam válhasson a közösség tagjává, amely az európai tradíciók szellemében és azoknak megfelelően a szabadság alapelvére és az emberi jogok tiszteletben tartására épülő be rendezkedéssel bír.”⁴²

A kulturális hasonlóság és különbözőség vallási meghatározottságának jó példája az európai jogállamiság alapját is képező univerzalizmus jelensége, miszerint a törvény mindenkit egyenlő mércével mér. A legtöbb kultúrkörben ugyanis, így az iszlámban is, magától értetődően más szabályok vonatkoznak a csoporton belüliekre és a csoporton kívüliekre. A csoporton belül érvényesül a szolidaritás (testvériség), a csoporton kívül ez nem érvényesül. A kereszténység ezzel szemben a felebarát fogalmának valamennyi emberre kiterjesztésével, továbbá az ellenség szeretetére vonatkozó parancsa révén a felebaráttal szembeni kötelezettségeket egyetemessé tette.

Ez nemcsak az erkölcsi, hanem az európai jogi gondolkodást is meghatározza: ebből fejlődött ki a törvény előtti egyenlőség gondolata mint természetjogi elv, illetve a társadalmi helyzettől, világnézettől független igazságosság gondolata. Az, hogy az erkölcsi parancsok minden helyzetben és mindenkivel szemben köteleznek (az ellenséggel, istentelennel stb. is), kifejezetten keresztény gondolat, mivel a testvériség más kultúrákban csak a csoporton belül értelmezhető. Maga a mózesi Törvény is még ezt a szemléletet tükrözi: „Ne táplálj gyűlöletet szívedben testvéred iránt. Fedd meg embertársadat, s akkor nem osztozol bűnében. Ne légy bosszúálló, és ne gyűlölkjöd *népéd fiaival*. Szeresd embertársadat úgy, mint magadat. Én vagyok az Úr.” (Lev 19, 17–18)

Ezt a szemléletet írja felül Jézus egyetemes szeretet-parancsa: „Hallottátok a parancsot: Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek: szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért! Így lesztek fiaim mennyei Atyátoknak, aki fölkelte napját jókra is, gonoszokra is, esőt ad igazaknak is, bűnösöknek is. Ha csupán azokat szeretitek, akik szeretnek benneteket, mi lesz a jutalmatok? Nem így tesznek a vámosok is? S ha nem köszöntitek, csak barátaitokat, mi különöset tesztek? Nem így tesznek a pogányok is? Legyetek hát tökéletesek, amint mennyei Atyátok tökéletes!” (Mt 5, 43–48) Arról, hogy itt nem csak a közösségen belüli viszonyulásról

van szó, arról az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszéd is tanúskodik (Lk 10, 25–37). A példabeszédben említett szamaritánust ugyanis a Jézus-korabeli zsidók nem tekintették az izraelita vallási közösség tagjainak, hanem idegennek, sőt, az egyik legnagyobb sértés volt egy zsidó számára, ha egy másik zsidó szamaritánusnak nevezte.

(*Befejezés*) Látnunk kell, hogy a V4 együttműködésben részt vevő közép-európai államok – történelmi okokból – az Ottók Európájában érzik jól magukat. Ez nem meglepő, hiszen ezek az államok kialakulásukkal egy időben ehhez az Európához csatlakoztak, függetlenségüket féltékenyen őrizve az egymást követő nyugati és keleti birodalmakkal szemben. A közép-európai államok számára a birodalmi gondolat és az európai integráció nem magától értetődően azonosítható, hiszen ismerik és előnyben részesítik az európai integráció másik, közös kulturális identitáson alapuló modelljét.

Ez a modell értékalapú, ezért a hétköznapiakban kevésbé látványos egységet hoz létre, válsághelyzetben azonban meglepően összehangolt cselekvést tesz lehetővé a közös értékek védelmében. E modell nagyobb teret enged a helyi identitásoknak és az egyéni szabadságnak, ugyanis a közös értékalap lehetővé teszi a disputát,⁴³ hiszen az nem az alapokról szóló hitvita, hanem a felmerülő problémák közös alapról induló, mégis eltérő megközelítéseket ütköztető megvitatását.

Amint láttuk, az európai népek esetén ez a közös alap a kereszténység, amely az elvallástalanodás ellenére is máig mélyen átítatja az európai népek kultúráját és világnézetét. Az olyan kihívások, mint a harmadik világból Európába irányuló bevándorlás, az Unió délkeleti bővítése vagy a terrorizmus elleni küzdelem mind-mind felvetik e közös alap meglétének és védelmének kérdését, és a migrációval kapcsolatos szuverenitási vita és a brexit kapcsán nem lehet nem észrevenni ennek a kérdésnek a jelentőségét. Jól jellemzi ezt a helyzetet a magyar Alaptörvény hetedik módosítása, amely – a menekültválságra adott válasz keretében – az Alaptörvény R) cikkét kiegészítve kimondta, hogy „Magyarország alkotmányos önazonosságának és keresztény kultúrájának védelme az állam minden szervének kötelessége”.

Nem arról van szó tehát, hogy a V4-et alkotó közép-európai országok szemben állnának az európai értékrenddel, és valamiféle bezárkózó nacionalizmus jegyében elutasítanák az európai integrációt, hanem arról, hogy az érdekalapú, birodalmi integrációs modell helyett egy értékalapú, a népek és államok együttműködésén alapuló integrációban hisznek, és ennek keretében kívánják biztosítani a hagyományos európai értékek védelmét. Ezek az államok abban hisznek, hogy ha ezek az értékek elvesznek, Európa többé nem lesz már Európa.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÓKA Éva: *Az európai egység gondolat politikai eszmetörténete*, <http://docplayer.hu/5004-Boka-eva-az-europai-egysseg-gondolat-politikai-eszmetortenete.html>, (2017. 10. 21.)
- Ecclesia in Europa. Az Egyház Európában* – II. János Pál pápa apostoli buzdítása az Egyházban élő Jézus Krisztusról mint a remény forrásáról Európá számára, 24. pont, www.uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=34 (2017. 10. 01.)
- ERDOGAN, M. Murat: *Avrupa Kimliğinde Türk Kimliğinin Yeri*, http://www.academia.edu/9618154/Avrupa_Kimli%C4%9Finde_T%C3%BCrk_Kimli%C4%9Finin_Yeri (2017. 10. 22.)
- Európa lelki alapjai tegnap, ma és holnap*. (Ratzinger Joseph bíboros beszéde. 2004. május 13. Pázmány Péter Katolikus Egyetem) Budapest: Università Cattolica del Sacro Cuore – Olasz Egyetemközi Központ, 2005.
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intéstitúciói*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

- İNAÇ, Hüsamettin: *AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, Adres Yayınları, Ankara, 2005; ismerteti: *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* Cilt 10, Sayı 3, 2010 ss. 291–296.
- DR. KERTÉSZNÉ DR. VÁRADY SZILVIA: *Az Európai Unió bővítésének jogi aspektusai*, Budapest, Wolters Kluwer, 2014.
- KIRÁLY Miklós: Európa Keresztény gyökerei és az Alkotmányos Szerződés, *Iustum Aequum Salutare II.* 2006/3–4. 67–72.
- KLANICZAY Gábor (szerk.): *Európa ezer éve I–II.* Budapest, Osiris, 2004.
- MERKOVITY Norbert: Európai identitás. A netpolgárok válasza egy nem létező fogalomra. In SZIRMAI Éva és ÚJVÁRI Edit (szerk.): *Nemzetiségi – nemzeti – európai identitás* (Konferencia kiadvány), A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetében november 12–13-án tartott konferencia előadásai, Szeged, 2009, <http://mek.oszk.hu/08200/08200/08200.pdf> (2015. 12. 05.)
- „*Mindig Krisztus*”, <http://www.parokia.hu/v/mindig-krisztus/> (Letöltve: 2018. 06. 22.)
- POMEISL András József: A közjó védelmének szervezeti biztosítékai a közhatalom gyakorlása során – A hatalommegosztás elméleti alapjai és gyakorlati megvalósítása az államszervezetben, in: *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011.* II. (szerk.: DRINÓCZI Tímea – JAKAB András), Budapest, Pázmány Press, 2013, 319–350.
- PRIEGER Adrienn: Törökország Európai Unióhoz csatlakozásának jogi kihívásai. *Európai Jog*, 2016/2, 5–12.
- PRODI, Romano: Az intézmények Európája és a karizmák Európája együtt dolgoznak. (Beszéd a 2004-es stuttgarti ökumenikus találkozón), *Távlatok*, 2004/3, 320–325.
- SÁGVÁRI Bence: Létezik-e Európai identitás? *Kisebbségkutatás*, 1999/1, <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00001/13.htm> (2017. 10. 22.)
- European Communities: Declaration on European Identity, *Bulletin of the European Communities*, December 1973, No. 12, 118–122.
- VARGA Balázs: Az Európa-gondolat fejlődéstörténete a második világháborúig. In HÁDA Béla – LIGETI Dávid – MAJOROS István – MARUZS Zoltán – MERÉNYI Krisztina (szerk.): *Nemzetek és birodalmak.* Diószegi István 80 éves. ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Budapest, 2010, 663–672.

JEGYZETEK

- 1 Az alkotmányos rendszert illetően a különböző modellek bemutatását l.: POMEISL András József: A közjó védelmének szervezeti biztosítékai a közhatalom gyakorlása során – A hatalommegosztás elméleti alapjai és gyakorlati megvalósítása az államszervezetben, in: *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011.* II. (szerk.: DRINÓCZI Tímea – JAKAB András), Budapest, Pázmány Press, 2013, 319–350.
- 2 POMEISL: i. m. 321.
- 3 A széttagoltság alapvetően a frank (MEROWING, KAROLING) uralkodók örökösödési szokásjogára vezethető vissza: a királyságot nem egyetlen utód örökölte, hanem a király valamennyi fiának jutott egy részkirályság. E részkirályságok az egyes ágak kihalását követően egyesülhettek, de akár több nemzedéken is különváltak öröklődhettek, amely megerősítette e területek különállását és önálló hatalmi struktúráját. L.: KLANICZAY Gábor (szerk.): *Európa ezer éve I–II.* Budapest, Osiris, 2004, 110., 183–186.; *Európa ezer éve II.* [2004], 490–491.
- 4 Az arabok, miután legyőzték a vizigót király seregét (711), elfoglalták Hispánia nagy részét. A század végén (785–790) a hispániai frank területeken Vilmos toulouse-i gróf irányította a mórokkal szembeni ellenállást; miután Asturia is csatlakozott a frankokhoz (798), Vilmos elfoglalta Barcelonát (800), és fokozatosan (809–815) az Ebrórig szorította vissza a mórokat. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 103., 162., 184–185., 188.
- 5 Amikor a longobárdok 773–774-ben Róma ellen vonultak, 773-ban a pápa hívására a frankok betörték Itáliába, és elfoglalták a longobárd fővárost. KÁROLY felvette a longobárd király címet. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 186., 188., 207–208.
- 6 *Európa ezer éve I.* [2004], 103., 106., 109–112.
- 7 Nem véletlen, hogy e területekre VIII. század folyamán a frank háznagyok és királyok rendszeresen vezettek hadjáratokat. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 184–190.
- 8 Aquitániát a herceg halálát (768) követően osztották fel grófságokra, Bajorországot Gerold kormányzó halálát követően; Szászországot azonban már a hódítás korai szakaszában (782). A longobárd területeken a VIII. század végén kialakították a friauli örgrófságot, de a terület grófságokra osztására csak később került sor; a beneventói és spoletói hercegség azonban megtartotta szervezeti különállását. A hispániai és avar örgrófság a IX. század elején, e területek meghódítását követően jött létre. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 188., 190.

- 9 Austrasia és Neustria területén a frank jog (*Lex Salica*, 802-ig a *Lex Ripuarica*), a meghódított Alemannia területén a *Pactus Alemannorum*, Bajorországban a *Lex Baiuvarorum*, longobárd területeken az *Edictum Rotharii*, Szászországban a *Lex Saxonum*, míg Aquitániában és Burgundiában a *Lex Romana Visigothorum* érvényesült. L.: FÖLDI András – HAMZA Gábor: A római jog története és institúciói. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 102.; *Európa ezer éve I.* [2004], 113., 188–190.
- 10 A thüringek között már a VII. század utolsó évtizedében folyt térítómunka Szent Kilián vezetésével, ám jelentős sikereket Szent Bonifác térítése hozott el a VIII. század első harmadában. Ezt követően (735) Bajorországba ment, ahol újjaszervezte az egyházi hierarchiát, felállította a passauai, regensburgi, freisingi és salzburgi püspökségeket. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 185. A keleti térítés második nagy hullámát a százszok meghódítása (772–785) hozta el. Nagy KÁROLY először három térítő körzetet (Fulda, Fritzlár, Hersfeld) alakított ki (777), majd a VIII–IX. század fordulóján új püspökségek (Bréma, Osnabrück, Paderborn, Minden) felállítására került sor. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 189.
- 11 *Európa ezer éve I.* [2004], 199–201., 203., 245–246.
- 12 Az arabok itáliai előrenyomulására az adott lehetőséget, hogy a bizánci hatalmi harcokban az egyik tiszt behívta az észak-afrikai arabokat Sziciliába (827), akik elfoglalták a sziget nyugati részét (827–829); a sikeres bizánci ellentámadást az ibériai mór erősítés megérkezése (830) meghiúsította, és az araboknak sikerült Észak-Sziciliát is elfoglalniuk (831). L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 163., 201., 210.
- 13 A vikingek már 823-tól fosztogatták az északi brit partokat és a környező szigeteket; a normannok 839-től támadták az angliai területeket is. A Brit-szigetek elleni első nagy dán invázió, amelyben nyolc király és húsz nemzetséfgő (jarl) vett részt hadinépével, 866-ban kezdődött. A normannok előszeretettel pusztítottak a nyugati frank területeken is: először a Szajnán hatoltak Rouenig (841), majd az Orne völgyét támadták (846–847), támadást indítottak Párizs ellen (865–866), majd nagyszabású támadást indítottak az északi partszakaszon (885–886). Keleten a varégek terjeszkedtek: az első normann támadás már 860-ban elérte Bizáncot, jelezve, hogy az északi germánok – a folyók mentén átszelve a Kelet-Európai-síkságot – elérték a Fekete-tengert. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 151., 168., 202., 210., 217.
- 14 *Európa ezer éve I.* [2004], 175., 181.
- 15 A frankok sikerrel hódították meg az obodritokat (844–862) és a cseheket. A morvák RASZTISZLÁV vezetésével felkeltek (855), és legyőzve Pribinát megvetették lábukat a Kárpát-medencében, és Bizáncból térítő püspököt kértek (862), akit meg is kaptak CIRILL és METÓD személyében (863). RASZTISZLÁV unokaöccse, SZVATOPLUK az uralom reményében alávettette magát a frankoknak és kiszolgáltatta nagybátyját (870), de utóbb fellázadt és szétverte a bajor sereget; METÓD – római engedéllyel – Pannónia érsekévé lett, és bevezette a szláv liturgiát. RASZTISZLÁV hűséget fogadott (871), majd kiszabadulva újból fellázadt és berendezkedett az Ostmark területén (872). METÓD halálát követően az önálló szláv hierarchia összeomlott, tanítványai bizánci területre menekültek (885). SZVATOPLUK a frankokkal szemben a magyarokat (894) hívta be; halála (895) után a magyarok elfoglalták a Garam, Duna és Kárpátok közti területet; ARNULF halála (899) után a magyarok Pannóniát (900), majd Morvaországot és az Ennsig terjedő területet (907) is meghódították. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 203., 217–218.
- 16 A cseh hercegség 950-től adófizetést vállalt és hűbéri kapcsolatot létesített a német királysággal, bár e függés nem volt túl szoros, hiszen itt nem voltak királyi birtokok, és a prágai püspököt is a cseh herceg jelölhette. A mainzi érseksegnek alávetett prágai püspökség alapítására 973-ban került sor. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 274–275.
- 17 Mieszko lengyel fejedelem Dobrava cseh hercegnővel kötött házasságot (965), majd megkeresztelkedett (966), ezt követően az ország térítő püspököt (*episcopus gentium*) kapott (968). A 999-ben alapított gniezno püspökséget érseki rangra emelték (1000), és alárendelték a kolozsbergi, wroclawi és krakkói püspökséget is, ezzel a poznanai püspök elvesztette főségét, a lengyel egyházszervezetet közvetlenül Róma alá rendelték; egyidejűleg a lengyel király császári jelképeket kapott. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 276–278.
- 18 Kékfogú Harald (936–986) dán királyt Poppo német hittérítő keresztelte meg 965-ben, akit ezért a császár missziós püspökké nevezett ki. Olaf Tryggvason norvég király (995–1000) 994-ben vette fel a keresztiséget. A skandináv területek felett a hamburgi/brémai érsekség gyakorolt egyházkormányzati hatalmat. Az önálló egyházi szervezet a lundi érsekség megalapítása (1104) után jött létre. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 270–272.
- 19 Erre jó példa Szent István magyar király uralkodása, aki a tartományurak letörésével (997, 1003, 1008) párhuzamosan építette ki az egyházszervezetet (997–1008). Dánia egyesítője a kereszténységet felvevő Kékfogú Harald király, Norvégia és Izland egyesítője ugyancsak a kereszténységet felvevő Olaf Tryggvason. A lengyel területek egyesítésének befejezése is feltehetőleg a kereszténységet felvevő I. Mieszko érdeme. L.: *Európa ezer éve I.* [2004], 270–271., 276.
- 20 *Európa ezer éve I.* [2004], 166.

- 21 SÁGVÁRI Bence: Létezik-e Európai identitás? *Kisebbségkutatás*, 1999/1.
- 22 European Communities: Declaration on European Identity, *Bulletin of the European Communities*, December 1973, No. 12, 118–122.
- 23 PRIEGER Adrienn: Törökország Európai Unióhoz csatlakozásának jogi kihívásai, *Európai Jog*, 2016/2, 5.
- 24 MERKOVITY Norbert: Európai identitás. A netpolgárok válasza egy nem létező fogalomra. In SZIRMAI ÉVA és ÚJVÁRI Edit (szerk.): *Nemzetiségi – nemzeti – európai identitás* (Konferencia kiadvány), A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetében november 12–13-án tartott konferencia előadásai, Szeged, 2009.
- 25 Ç, Hüsamettin: *AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, Adres Yayınları, Ankara, 2005; ismerteti: Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 10, Sayı 3, 2010 ss. 291–296.
- 26 Uo. 292.
- 27 Uo. 292.
- 28 Uo. 292–293.
- 29 Uo. 293.
- 30 ERDOGAN, M. Murat: *Avrupa Kimliğinde Türk Kimliğinin Yeri*.
- 31 VARGA Balázs: Az Európa-gondolat fejlődéstörténete a második világháborúig. In HÁDA Béla – LIGETI Dávid – MAJOROS István – MARUZSA Zoltán – MERÉNYI Krisztina (szerk.): *Nemzetek és birodalmak*. Diószegi István 80 éves. ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2010, 663.
- 32 *Európa lelki alapjai tegnap, ma és holnap*. (Ratzinger Joseph bíboros beszéde. 2004. május 13. Pázmány Péter Katolikus Egyetem) Budapest: Universita Cattolica del Sacro Cuore – Olasz Egyetemközi Központ, 2005.
- 33 PRODI, Romano: Az intézmények Európája és a karizmák Európája együtt dolgoznak. (Beszéd a 2004-es stuttgarti ökumenikus találkozón), *Távlatok*, 2004/3, 320–325.
- 34 KIRÁLY Miklós: Európa Keresztény gyökerei és az Alkotmányos Szerződés, *Iustum Aequum Salutare*, II. 2006/3–4. 69.
- 35 Uo.
- 36 *Ecclesia in Europa. Az Egyház Európában* – II. János Pál pápa apostoli buzdítása az Egyházban élő Jézus Krisztusról mint a remény forrásáról Európa számára, 24. pont.
- 37 Uo. 24.
- 38 VARGA: i. m. 663.
- 39 Coudenhove-Kalergi családjának egyik része Németalföldről, a másik Krétáról származott, édesanyja japán volt, ő maga is Tokióban született. Kalergi az Osztrák–Magyar Monarchia területén, apja csehországi birtokán nőtt fel, de mindig inkább európainak vallotta magát, és egész életében az európai föderáció létrehozásán munkálkodott. Uo. 668.
- 40 Uo. 668.
- 41 BÓKA ÉVA: *Az európai egység gondolat politikai eszmétörténete*, <http://docplayer.hu/5004-Boka-eva-az-europai-egyseggondolat-politikai-eszmetortenete.html>, 102.
- 42 DR. KERTÉSZNÉ DR. VÁRADI Szilvia: *Az Európai Unió bővítésének jogi aspektusai*, Budapest, Wolters Kluwer, 2014, 11–12.
- 43 A disputa fogalmát jól megvilágítja a következő álláspont: „Bogárdi Szabó István szerint a reformáció korában azért lehetett egyáltalán disputálni, mert a XVI. századi európai keresztyénység közös alapokon állt: egységes vilásképe, isteni üdvözítésre tekintő teológiája, a kalkedóni dogmához igazodó krisztológiája, az antik és keresztyén erénytanra épített antropológiája volt a vitaközö feleknek. »Meggyőződésem, hogy ha el is halványodtak és a mögöttünk levő ötszáz esztendő szellemi világában peremre is szorultak ezek a meghatározottságok, ma is ezek jellemzik egyként a keresztyén közösségeket« – hangsúlyozta a református egyházi vezető.» „*Mindig Krisztus*”, <http://www.parokia.hu/v/mindig-krisztus/>.